

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ПОЛУХІНА Аліна Валеріївна

УДК 323.25:172.1+327.8

**НЕНАСИЛЬНИЦЬКІ ПОЛІТИЧНІ ДІЇ
В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ**

Спеціальність 23.00.04 –
політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник

доктор політичних наук, професор
ПОЛЬОВИЙ Микола Анатолійович,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
професор кафедри соціальних теорій

Офіційні опоненти:

доктор політичних наук, професор
БРУСИЛОВСЬКА Ольга Іллівна,
Одеський національний університет
ім. І. І. Мечникова,
професор кафедри міжнародних відносин

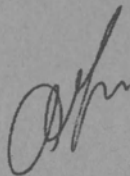
доктор політичних наук, професор
ПОБОЧИЙ Іван Андрійович,
Національна металургійна академія України,
завідувач кафедри філософії та політології

Захист відбудеться 26 вересня 2014 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.02 в Національному університеті «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2, ауд. 312.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий 22 серпня 2014 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

А. В. Пехник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження пов'язана з тим, що саме в ХХІ столітті ненасильство набуває статусу стратегії та ефективної технології політичної боротьби, універсального способу вирішення конфліктів, тактики посередництва. Світові події минулого століття (дві світові війни, три сотні локальних війн, криваві міжетнічні та регіональні конфлікти, тоталітарні політичні режими, антидержавні перевороти та заколоти, агресивні акції «сильних» народів проти малих та визвольні змагання останніх) поставили перед людством одну з найактуальніших проблем сьогодення – вироблення нового теоретичного бачення та методологічних підходів, а також практичних науково-обґрунтованих порад та орієнтирів, які спроможні зробити політичні відносини більш гуманними, пом'якшити ставлення людства до природи, суспільства, держави та особи.

Визначальними чинниками застосування ненасильницьких дій стають процеси глобалізації, зростання взаємозалежності країн світу та дії міжнародної спільноти. На сучасному етапі ненасильство поступово проникає до складу поширеної нині парадигми дієвих засобів політичної боротьби. Досвід значної кількості успішних ненасильницьких дій показує виняткову потужність цих методів боротьби за справедливість. Варто відзначити, що ненасильницькі дії активно формують й міжнародні політичні реалії.

Актуальність проблеми обумовлена також необхідністю вироблення у державних діячів та політиків не тільки професіоналізму та компетентного прийняття політичних рішень, а й забезпечення гуманності таких рішень, чому сприятиме підвищення моральних та особистісних якостей політичних акторів на засадах ненасильства.

Вищезазначене обумовлює необхідність всебічного аналізу сутності сучасного політичного ненасильства та глобальних й міжнародних чинників його розвитку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснено в рамках планової науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» за темою «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» (№ державної реєстрації – 011U0006H), безпосередньо пов'язане з комплексною науково-дослідною темою кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія розвитку України в сучасному цивілізаційному просторі».

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є комплексне моделювання ненасильницьких дій в політичних процесах сучасного глобалізованого світу.

З огляду на поставлену мету визначено такі дослідницькі завдання:

- проаналізувати генезу ідеї ненасильства в зарубіжній та українській суспільно-політичній думці;
- дослідити основні теорії ненасильницьких дій в політичній діяльності;
- визначити базові конструкти дослідження ненасильницьких дій;
- охарактеризувати методи дослідження ненасильницьких дій;
- систематизувати існуючі типології методів та форм ненасильницьких дій;
- дослідити об'єктивну обумовленість застосування ненасильницьких дій;
- проаналізувати національні традиції та ментальність та відносну політичну депривацію як фактор успішної реалізації ненасильницької політичної боротьби;
- прослідкувати формування глобального громадянського суспільства як детермінанта ненасильницької політичної боротьби;
- охарактеризувати світовий досвід та практику застосування ненасильницьких дій під час трансформаційних процесів;
- визначити проблеми та перспективи вітчизняного політико-правового регулювання реалізації права на політичну ненасильницьку боротьбу;
- з'ясувати перспективи застосування ненасильницьких дій під час суспільних трансформацій в умовах глобалізації.

Об'єктом дослідження є специфіка політичної діяльності в умовах глобалізації.

Предметом дослідження є ненасильницькі політичні дії у демократичних процесах в умовах глобалізації.

Методи дослідження визначаються потребою комплексного аналізу проблеми та базуються на використанні міждисциплінарного підходу. В його рамках використовувались як загальнонаукові, так і спеціальнонаукові методи.

Системний метод дозволив комплексно дослідити політичне ненасильство як специфічну систему методів та дій в політичному процесі. Історичний метод було використано для розкриття генези ідеї ненасильства в суспільно-політичній думці, а також при аналізі світового досвіду застосування ненасильницьких дій у політичній діяльності. Компаративний аналіз дозволив зрозуміти природу явища ненасильницьких дій шляхом зіставлення його з хвилями демократизації. Метод case-study дозволив визначити, що соціальні мережі та ЗМІ є лише інструментами, які стимулюють суспільну підтримку ненасильству; встановити, що чим довше за кермом держави перебуває авторитарна влада, тим більший опір держави на ненасильницькі політичні дії населення; запропонувати власну типологію форм ненасильницьких дій.

Типологізаційний метод уможливив виокремлення політичних форм ненасильницьких дій в межах існуючих типологій та дозволив запропонувати власну типологію методів політичних ненасильницьких дій. Аналіз баз даних системи «Global Nonviolent Action Database» дозволив охопити ненасильницькі дії після закінчення Другої світової війни та проаналізувати тенденцію зростання та успішності ненасильницьких дій до теперішнього часу у якісно-кількісному аспектах; синергетична модель дозволила відтворити процеси формування ненасильницької протестної активності та була застосована для опису подальшого розвитку взаємодії протестувальників та влади. Дескриптивний підхід дозволив виявити якісно-кількісні особливості застосування ненасильницьких дій, починаючи з післявоєнного періоду, закінчуючи сьогоденням, зокрема було виявлено, що з ростом демократизації та процесу глобалізації кількість ненасильницьких дій неукліпно збільшувалась.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена вибором теми та методологією дисертаційного дослідження, а також проблематикою, яка до цього часу не мала цілісного розгляду, а саме комплексним дослідженням ненасильницьких політичних дій в умовах сучасного глобального розвитку.

Наукова новизна полягає, зокрема, у наступних положеннях та висновках дисертаційного дослідження, які виносяться на захист:

вперше:

- визначено, що наявність визнаних провідних держав світу, які підтримують ліберально-демократичні ідеали, спричиняє формування відповідного стандарту на характер міжнародно схвалюваних та стимульованих політичних дій власне у цих державах та решті країн, які хочуть приєднатися до кола розвинутих держав. В межах цього стандарту дедалі більше розширюється сфера суспільно-політично схвалюваного насильства та, відповідно, звужується конвенційне насильство у внутрішній політиці;

- обгрунтовано, що ситуація глобалізованого світу та наявність завдяки цьому постійних зв'язків між країнами робить можливим швидке запозичення нових практик ненасильницьких дій від однієї країни до іншої. Констатовано, що досвід успішних ненасильницьких політичних дій показує, що дедалі більше у світовій практиці ненасильницькі дії визнаються найбільш прийнятним засобом здійснення політичних перетворень;

- визначено, що важливим чинником розгортання ненасильницької політичної боротьби в сучасних умовах стає глобальне громадянське суспільство, яке спирається на транскордонну діяльність, що виходить за рамки урядів або економічних відносин. Його вплив часто пов'язаний з кризою легітимності, джерелом якої часто виступає дефіцит демократії на глобальному рівні. Визначено механізми впливу глобального громадянського суспільства на внутрішньополітичні перетворення;

– комплексно відтворено систему національних, міжнародних та регіональних політико-правових актів щодо регулювання права осіб на мирні зібрання; виявлено, що саме рекомендаційний, не конкретизований характер деяких актів є головною причиною незахищеності громадян та зловживання цим правом як з боку влади, так і з боку учасників ненасильницьких політичних дій;

уточнено:

– категоріальний апарат щодо головних понять, які характеризують ненасильницьку політичну боротьбу, яка визначена як участь у політичному процесі шляхом здійснення або відмови від здійснення певних дій без використання будь-якого фізичного насильства. Зауважено, що ненасильство не виключає використання суб'єктом боротьби засобів будь-якого не фізичного (наприклад, морального) тиску на політичного суперника;

– характеристики та співвідношення суб'єктивних та об'єктивних факторів, які обумовлюють застосування ненасильницьких політичних дій; зокрема встановлено, що успішність та рівень ненасильницьких політичних дій, залежить від ментальних особливостей, національних традицій та поточних соціально-економічних умов. Відзначено, що наявність традицій толерантності, порівняно вищі рівні освіти та добробуту спричиняють більшу вірогідність застосування політичного ненасильства та більшу його успішність;

– суспільно-політичний контекст політичного ненасильства. З'ясовано, що ненасильницька боротьба часто супроводжується використанням насильства. Проте насильство в таких випадках використовується як реакція відповіді на насильство та утиски з боку влади. Прикладами цьому слугують «Арабська весна», революція у Киргизії, Євромайдан в Україні. Доведено, що чим інтенсивніший рівень дегуманізації, тим вищим буде рівень застосування насильства у відповідь на ненасильницький опір;

дістало подальший розвиток:

– типологія ненасильства. Запропоновано авторську типологію за критерієм сфери застосування ненасильницьких дій, зокрема виділені дії політичного (боротьба проти або за політику чи особистість конкретного політика, політичної сили, уряду та боротьба, спрямована на підтримку або проти конкретних учасників виборчих перегонів) та неполітичного ненасильства, які в свою чергу поділяються на конвенційні – демонстрації, пікетування, марші, тощо, та конфронтаційні ненасильницькі дії – бойкот, громадянська непокора та ін.

– концептуалізація масштабів та форм використання зарубіжного досвіду ненасильницьких політичних дій під час трансформаційних процесів, зокрема в Україні. Відзначено роль інститутів глобального

громадянського суспільства у реалізації ненасильницьких політичних дій на прикладі як світового досвіду, так і вітчизняного. Визначено, що такі явища, як регіоналізація та глокалізація стримують формування глобального громадянського суспільства, однак водночас сприяють адаптації заходів політичного ненасильства щодо місцевих умов окремих країн з урахуванням цінностей, традицій, віри населення;

– визначення основних ознак політичної ненасильницької боротьби. Зауважено, що така боротьба не може бути пасивною; існують випадки, коли ведення переговорів і посередництво є ефективними інструментами для вирішення конфліктів, але основні права людини залишаються порушеними (ненасильницька боротьба не завжди безпечна, незважаючи на те, що, як правило, вона призводить до зменшення числа жертв, порівняно з насильницькою боротьбою). Обґрунтовано, що використання різних форм та методів ненасильницьких дій, ефективність ненасильницької боротьби прямо залежать від соціально-політичних рис учасників боротьби та їх настроїв.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення і висновки дисертації розширюють простір для подальшого дослідження широкої проблематики, пов'язаної зі з'ясуванням сутнісних рис політичного ненасильства в умовах сучасного глобалізованого розвитку, а також створюють міцну наукову базу для розробки концепції політичного ненасильства як невід'ємного елементу сучасного політичного процесу. Представлена робота пропонує механізми інституалізації ненасильницької політичної боротьби в системі інститутів громадянського суспільства та держави.

Окремі положення роботи можуть бути також використані в науково-педагогічній діяльності при підготовці загальних і спеціальних курсів у вищих закладах освіти, написанні підручників і навчальних посібників з політологічних дисциплін, в тому числі з політичної конфліктології, порівняльної політології, з теоретичних засад демократизації тощо; в процесі консультування владних структур, політичних організацій, колективних та індивідуальних політичних акторів. Матеріали та висновки роботи можуть бути використані при викладанні окремих тем загального курсу «Політологія» та спеціальних курсів «Моделі та механізми політичної влади», «Взаємодія громадянського суспільства та правової держави», «Теорія політичного конфлікту».

Апробація результатів дисертації. Основні висновки та положення дисертаційного дослідження обговорювались на засіданнях та науково-методичних семінарах кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія». Теоретико-методологічні положення та ідеї, які розвиваються у дисертаційному дослідженні,

доповідались та обговорювались під час наступних міжнародних та всеукраїнських наукових конференцій: III всеукраїнська наукова конференція «Правова система держави: проблеми формування та перспективи розвитку» (Одеса, 2010); круглий стіл «Україна у сучасному цивілізаційному просторі: правовий, політичний та соціологічний вимір» (Одеса, 2011); Міжнародна наукова конференція професорсько-викладацького складу НУ «ОЮА» «Правова держава в дослідженнях правників-початківців» (Одеса, 2011); щорічні Рішельєвські академічні читання «Лідерство в державному управлінні» (Одеса, 2011); XV Звітна наукова конференція, присвячена 15-річчю заснування Національного університету «Одеська юридична академія» та 165-річчю Одеської школи права «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права» (Одеса, 2012); щорічні наукові конференції професорсько-викладацького складу НУ «ОЮА» «Правове життя сучасної України» (Одеса, 2013, 2014); 13-а Міжнародна міждисциплінарна науково-практична школа-конференція «Сучасні проблеми науки та освіти» (Одеса, 2013); Міжнародна науково-практична конференція «Політико-соціологічні основи становлення демократичної, соціальної і правової держави» (Харків, 2013); IV Міжнародна науково-практична конференція «Федералізм та регіоналізм: пріоритети XXI століття» (Владикавказ, Російська Федерація, 2013); XIII Міжнародна науково-практична конференція «Соціально-економічний розвиток суспільства майбутнього: тенденції, точки росту, ефективні рішення» (Алмати, Казахстан, 2014).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження викладено у 16 публікаціях, 5 з яких у наукових виданнях, які є фаховими в галузі політичних наук та 2 у зарубіжних виданнях.

Структура дисертації обумовлена специфікою об'єкта і предмета дисертаційного дослідження. Дисертаційна робота складається із вступу, чотирьох розділів основної частини, які поділяються на 10 підрозділів, висновків до розділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 187 сторінок та 23 сторінки зі списком використаних джерел, який містить 210 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дослідження, розкрито зв'язок роботи із відповідними темами колективних наукових досліджень, визначається об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження, розкривається його наукова новизна, практичне значення одержаних результатів, надаються відомості про апробацію результатів дослідження та публікації.

У першому розділі «Історико-теоретичні аспекти дослідження ненасильницьких дій» розкрито історичні та теоретичні аспекти наукового аналізу феномена ненасильницьких дій в політичній діяльності.

У підрозділі 1.1 «Гене́за ідеї ненасильства в зарубіжній та українській суспільно-політичній думці» проаналізовано генезу ідеї ненасильства в зарубіжній та українській суспільно-політичній думці. Аналіз показав, що ідея ненасильства бере свій початок у I половині XIX ст., коли західні та східні філософи, історики, митці та громадські діячі вперше підіймають цю проблему. Проте науковий інтерес до ненасильницьких дій значно поживався на початку XX ст., що було пов'язано з появою глобальних проблем.

В науковій літературі питання походження та сутності феномена ненасильницьких дій досліджували такі вчені, як Р. Г. Апресян, М. А. Бердяєв, Е. Балу, В. Л. Гаррісон, А. А. Гусейнов, А. А. Івін, І. А. Ільїн, Є. Д. Мелешко, Р. В. Маранов, В. С. Соловійов, М. Ф. Федоров, Дж. Шарп та ін.

Проведений аналіз показав, що питання ненасильницьких дій були тісно пов'язані з філософсько-релігійними поглядами. Так, наприкінці XIX – на початку XX ст. виникло толстовство, яке являло собою релігійно-етичну громадську течію та отримало велику кількість прихильників на Заході. Основна ідея толстовства полягала в непротивленні злу насильством, всепрошенні, загальній любові та моральному самовдосконаленні особистості.

У підрозділі 1.2 «Теоретичний контекст ненасильницьких дій в політичній діяльності» встановлено, що основні теорії ненасильницьких дій в політичній діяльності поширились на початку нашого століття. Нині вони являють собою одну з дієвих політичних технологій. Аналіз проявів ненасильства у світовій політичній практиці здійснили І. В. Замай, О. Келава, І. В. Корельський, С. К. Оулсон, С. Паттерсон, К. Стівен, Дж. Шарп та ін.

В Україні дослідженню ненасильницьких дій присвятили свої роботи такі вчені, як В. Андрущенко, І. Галактіонова, В. О. Громико, М. І. Семененко, В. М. Торяник та ін. Вказані науковці в своїх працях аналізували сутність, причини, динаміку та умови ефективності ненасильницьких дій, намагались відтворити суспільно-політичний та соціально-економічний контекст ненасильства, практику застосування ненасильницьких дій для досягнення певних цілей, впровадження ідеї ненасильства в освіту тощо.

У висновках до першого розділу визначено, що ненасильство має певну традицію практичної реалізації спочатку у вигляді дедалі більше організованої громадянської непокори, а згодом й як елемент політики. Визначено, що теоретичний аналіз практики ненасильства створив підґрунтя для виділення категорії ненасильницьких політичних дій.

У другому розділі «Методологічні засади дослідження ненасильницьких дій в умовах глобалізації» аналізується категоріальний апарат, який був використаний у роботі, основні підходи до дослідження ненасильницьких політичних дій.

У підрозділі 2.1 «Базові поняттєві конструкти дослідження ненасильницьких дій» з'ясовано, що головними концептами, які створюють дискурс терміну ненасильницька політична боротьба, є поняття політична боротьба, конфлікт, вплив, фізичне насильство, ненасильство, ненасильницькі дії тощо.

Проаналізовано основні підходи до розуміння наукової категорії «ненасильницька боротьба». З'ясовано, що Дж. Шарп, М. Дж. Стефан, Р. Кроу, Л. Брумберг, К. Міллер, М. Гаррісон та ін. розглядали напрямки застосування ненасильства у політичній боротьбі в недемократичних режимах, роль ненасильства в здійсненні влади суспільства, досвід окремих країн з використання ненасильницьких дій.

Дається характеристика ненасильницької політичної боротьби, зокрема, визначено, що найчастіше вона виникає в результаті нестабільності правової та політичної систем, що за умови сильного утиску часто вимагає відповіді на насильство. Значну роль в генезі політичного ненасильства відіграє рівень дегуманізації суспільних відносин, що тягне за собою присутність насильства під час ненасильницького опору. Ненасильницька політична боротьба характеризується застосуванням різних форм та методів ненасильницької боротьби (конфронтаційні та конвенційні форми; методи політичного та неполітичного характеру тощо).

У підрозділі 2.2 «Методологічні підходи до комплексного дослідження ненасильницьких дій» визначено методологічну основу дисертаційної роботи.

В межах системного підходу визначено сутність та місце ненасильства в політичному процесі. Обґрунтовано, що історичний підхід при аналізі політичних процесів, пов'язаних з ненасильством, дозволяє не лише з'ясовувати умови і причини виникнення методів ненасильства, а й визначати, як майбутні очікувані перспективи побудови демократичного суспільства та співіснування в ньому впливають на спонування політичних акторів та громадських груп до використання принципів ненасильства.

Обґрунтовано доцільність застосування методу case-study як зручного інструменту систематизації та аналізу різноманітних ненасильницьких рухів. Визначено, що в основу трактування ненасильницьких політичних дій автором покладено синергетичну модель політичної стабільності, яка спирається на аналіз илинного синергетичного параметра порядку, що складається у темпах річного приросту кількості міської молоді. Доведено, що саме у фазі політичної нестабільності, що об'єктивно виникають

у випадку підвищення темпів приросту міської молоді, суспільство постає перед вибором засобів реагування на суспільно-політичні негаразди, які об'єктивно проявляються, і одним з головних параметрів вибору буде насильство – або його сприйняття, як основного елементу суспільно-політичної боротьби, або відмова від нього та звернення до ненасильства.

У висновках до другого розділу підсумовано результати аналізу базових поняттєвих конструктів дослідження, запропоновано авторське визначення концепту «ненасильницька політична боротьба». Резюмовано основні методологічні підходи дослідження та перспективи застосування обраної методології в досягненні мети дослідження.

У третьому розділі «Соціально-політичні фактори застосування ненасильницьких політичних дій» досліджено типологію методів та форм ненасильницької політичної боротьби; проаналізовано соціально-політичну обумовленість застосування ненасильницьких політичних дій; визначено роль глобального громадянського суспільства як детермінанти ненасильницької політичної боротьби.

У підрозділі 3.1 «Типологізація методів та форм ненасильницьких дій» визначено, що основними критеріями для типології форм ненасильницьких дій виступають: співробітництво (неспівробітництво) з державними установами, відмова від фізичного насильства, мирний спосіб вирішення соціальних, політичних, економічних конфліктів тощо.

Обґрунтовано, що методи ненасильства слід поділяти за ознакою пов'язаності з політикою: на методи політичного та неполітичного спрямування. Також визначено, що всі інші методи ненасильницької боротьби так чи інакше опосередковано впливають на суспільно-політичні трансформації, що відбуваються під час ненасильницьких політичних дій, тому пропонується вказані методи поділити на конвенційні та конфронтаційні.

Визначено, що різні методи ненасильства характеризуються різною частотою застосування в політичній практиці. Це зумовлено кількома чинниками, головними серед яких є: різна тривалість протестних процесів; наявність розбіжностей в соціальному та віковому стані осіб, які беруть участь у цих процесах; різноманіття історичних традицій суспільно-політичної боротьби в країні та в країнах, які можуть бути певним прикладом для неї. Йдеться про те, що якщо в європейських країнах населення засвоїло більш толерантну традицію поводження з політичним опонентами та боротьби за власні права, то в деяких країнах третього світу в Латинській Америці та Африці більш звичним все ще являється використання фізичного насильства. Водночас прихильність до застосування ненасильницьких методів зростає у випадку, коли країна зі схожим менталітетом та/або соціально-економічними умовами вже досягла певних успіхів у внутрішньополітичній боротьбі завдяки відповідним методам.

У підрозділі 3.2 «Суспільно-політична обумовленість застосування ненасильницьких політичних дій» здійснений аналіз чинників ненасильницької боротьби показав, що на сучасному етапі існує безліч причин та умов застосування ненасильницьких дій як політичної технології.

Проаналізовано комплекси чинників, які найчастіше обумовлюють застосування ненасильницьких дій: зростання бідності разом із супутніми ознаками, які створюють ефект снігової лавини; криза легітимності існуючої політичної влади та корупція; сприйняття суспільством політичної дійсності та власних очікувань від неї; інерція індивідуальної і громадської свідомості. Ще одним чинником переважно соціального гатунку виступає стан державного контролю за змістом і поширенням інформації. Найбільш важливим системним чинником виникнення інтенції до політичної боротьби суб'єктивного порядку є політична депривація суспільства або окремих його верств. Причому за досить складним алгоритмом з'ясовується, буде ця боротьба насильницькою, чи ненасильницькою.

Визначено наступні тенденції в співвідношенні динаміки ненасильницьких дій у суспільстві та чинників, що їх спричинили: з посиленням відносної депривації різних прошарків населення, соціальних груп зростає потенціал протесту, тобто підвищується вірогідність того, що почнуться конвенційні або конфронтаційні ненасильницькі дії; поява ціннісних неузгодженостей між різними соціальними групами та поколіннями; посилення силових чи змішаних практик в державній політиці, в тому числі використання неправових неконвенційних практик – ігнорування, репресії, переговори, компроміси – може спричинювати посилення ненасильницького спротиву або як акту відчаю, або як усвідомленого шляху громадянської політичної активності; зміни в якості структури політичних можливостей суттєво змінюють динаміку громадського політичного позиціонування та соціального протесту чи згоди.

У підрозділі 3.3 «Формування глобального громадянського суспільства як детермінанта ненасильницької політичної боротьби» проаналізовано співвідношення таких понять як «суспільство», «громадянське суспільство» та «глобальне громадянське суспільство», а також доведено взаємообумовленість популяризації політичного ненасильства з явищами глобалізації та глокалізації.

З'ясовано, що на формування глобального громадянського суспільства здійснюють вплив регіоналізація сучасного світу та глокалізація. Вони дозволяють вирішувати проблеми локального характеру, не порушуючи цінностей, традицій, віри населення певного регіону. Завдяки тенденції глокалізації відбувається пом'якшення агресивного впливу глобалізації, з одного боку, та враховуються інтереси та побажання щодо збереження національної ідентичності та самобутності кожної окремої країни, з іншого.

Водночас глокалізація стає ще одним чинником формування глобального громадянського суспільства, в якому, тим не менш, виділяються національно забарвлені громадянські ідентичності, які одночасно лишаються національними громадянськими об'єднаннями та ідентифікують себе як прибічники глобальних ідейних та ментальних конструкцій на кшталт ідеалів демократії, лібералізму, свободи.

У висновках до *третього розділу* визначено, що сучасні реалії дають багатий матеріал для нових типологій політичного ненасильства. Вказано на наявність закономірностей у співвідношенні динаміки ненасильницьких дій у суспільстві та чинників їх виникнення та на зростання ролі міжнародних факторів у цьому процесі. Акцентовано роль глобального громадянського суспільства у розповсюдженні ненасильницьких політичних практик.

У *четвертому розділі «Практика та перспективи застосування політичних форм ненасильницьких дій»* розглянуто світовий досвід та практику застосування ненасильницьких дій під час трансформаційних процесів; визначено тенденції політико-правового регулювання можливості застосування ненасильства в політичній боротьбі та визначено перспективні напрямки використання ненасильницьких дій під час суспільних трансформацій.

У *підрозділі 4.1 «Світовий досвід та практика застосування ненасильницьких дій під час трансформаційних процесів»* проведений аналіз показав, що за кількістю політичних ненасильницьких дій, здійснених у післявоєнний період, переважають такі країни як США, Канада, країни Європи (Великобританія, Грузія, Україна, Іспанія, Німеччина, Франція), деякі країни Азії (Киргизія, Південна Корея, Росія), Африки (Єгипет, Ємен, Туніс) та Південної Америки (Венесуела, Аргентина).

Визначено, що використання ненасильницьких дій є ефективною політичною технологією, що сприяє демократизації суспільства, вирішенню політичних конфліктів різного рівня. На це вказує постійне зростання масштабів та кількості застосування ненасильницьких дій, які найбільш яскраво почали проявлятися після II світової війни.

Доведено, що успіх застосування технологій ненасильницької боротьби сприяє зміні умов суспільно-політичної ситуації, які в більшості постсоціалістичних держав характеризуються двома важливими факторами: високим рівнем стереотипізації політичних цінностей та установок основної маси населення, а також широким використанням методів маніпулювання населенням з боку суб'єктів політики.

У *підрозділі 4.2 «Тendenції політико-правового регулювання права на застосування ненасильницьких політичних дій»* на основі аналізу міжнародно-правових актів та вітчизняного законодавства визначено основні проблеми та перспективи розвитку вітчизняного політико-правового регулювання права на політичну ненасильницьку боротьбу.

Проаналізовано міжнародні акти, що закріплюють право громадян звертатися до держави з вимогами припинення зловживання законодавством шляхом використання ненасильницьких дій, а також комплекс регіональних та вітчизняних нормативно-правових актів. Визначено, що в Україні відсутні нормативно-правові акти, які б визначали права на ненасильницькі політичні дії та захищали їх, тому необхідне створення дієвого закону та механізму реалізації права громадян на політичну ненасильницьку боротьбу. Визначено, що прийнявши такий закон, держава візьме на себе обов'язок забезпечувати порядок та безпеку під час проведення політичної ненасильницької боротьби – з одного боку, а суспільство матиме можливість захищати своє порушене право у суді.

У *підрозділі 4.3 «Напрямки застосування ненасильницьких дій під час суспільних трансформацій»* зазначається, що згідно з практикою останніх десятиліть, ненасильницькі дії все частіше визнаються найбільш прийнятним та дієвим засобом здійснення політичних перетворень та у такому трактуванні санкціонуються громадськістю та політичним керівництвом провідних країн світу. Отже, з продовження процесів глобалізації значно зростає й кількість випадків втручання міжнародних політичних та громадських сил у внутрішні конфлікти. Це втручання набуває різних форм, але основним його рисами залишаються ідейно-організаційна підтримка з боку іноземних та міжнародних неурядових організацій, та фінансова (в позитивному або негативному – у вигляді санкцій – сенсі) підтримка з боку урядів та міжнародних урядових організацій.

Визначено, що глобалізація через наявність стійких міждержавних зв'язків дає можливість швидко запозичувати результативні практики ненасильницької боротьби. А це, в свою чергу, дало змогу сформулювати стандарти міжнародного визнання ненасильницьких політичних дій та звужити використання насильства в політичній сфері.

У *висновках до четвертого розділу* доведено, що дедалі більше у світовій практиці ненасильницькі дії визнаються найбільш прийнятним засобом здійснення політичних перетворень. Ситуація глобалізованого світу та наявність завдяки цьому постійних зв'язків між країнами робить можливим швидко запозичення нових практик ненасильницьких дій від однієї країни до іншої.

У *висновках* узагальнено основні результати дисертаційного дослідження, сформульовано підсумкові положення і практичні рекомендації щодо напрямків застосування ненасильницьких політичних дій в умовах глобального політичного розвитку на сучасному етапі; визначено тенденції їхнього подальшого розвитку в світі та в Україні.

Визначено, що ідея ненасильства бере свій початок у I половині XIX ст., проте науковий інтерес до ненасильницьких дій значно поживався

на початку XX ст., що було пов'язано з різким зростанням політичного насильства. Встановлено, що питання ненасильницьких дій були тісно пов'язані з філософсько-релігійними поглядами.

Визначено, що ненасильницька політична боротьба передбачає участь у політичному конфлікті шляхом здійснення або відмови від здійснення певних дій без використання будь-якого фізичного насильства. Визначено, що конструкт ненасильницької боротьби ґрунтується на розумінні того, що політична влада кінець кінцем базується на соціальній співпраці та діях мас, але не на насильстві.

При аналізі Бульдозерної революції в Югославії, Трояндової революції в Грузії, Помаранчевої революції в Україні, Тюльпанової революції в Киргизії, Кедрової революції в Лівані, Жасминової революції у Тунісі, Сменської революції, Євромайдану в Україні з використанням методу case-study виділено характерні риси використання насильства під час цих подій. Аналіз практики сучасної України показав, що ненасильницький спротив, стикаючись із насильницьким опором влади, поступово радикалізується та вдається до окремих проявів насильства.

Визначено, що основними критеріями для типології форм ненасильницьких дій виступають: співробітництво (неспівробітництво) з державними установами, відмова від фізичного насильства, мирний спосіб вирішення соціальних, політичних, економічних конфліктів тощо.

Встановлено, що частота використання різних методів політичного насильства в державі варіює в залежності таких чинників, як тривалість конфлікту, соціальний та віковий стан його учасників з боку громадян, історичні традиції суспільно-політичної боротьби та характер політичного розвитку держав, які можуть бути певним прикладом для неї.

Визначено, що головними причинами об'єктивної обумовленості застосування ненасильницьких дій є: в економічній сфері: зростання бідності разом із супутніми ознаками, які створюють ефект снігової лавини; у внутрішньополітичній сфері: криза легітимності існуючої політичної влади та корупція; в зовнішньополітичній сфері: іноземне втручання в різних формах; в соціальній сфері: порушення соціальної рівноваги, стан державного контролю за змістом і поширенням інформації. Встановлено, що головним фактором суб'єктивного порядку виступає політична депривація суспільства або окремих його верств.

З'ясовано, що дедалі важливішим чинником застосування політичного насильства стає формування глобального громадянського суспільства. За всієї неоднозначності саме цей чинник позитивно впливає на демократизацію суспільства, сприяє вирішенню політичних конфліктів різного рівня (національних, регіональних та міжнародних), що підтверджує постійне зростання масштабів та кількості застосування ненасильницьких дій з розгортанням глобалізації.

Визначено, що міжнародні, регіональні акти не тільки зобов'язують державу-учасницю гарантувати право на ненасильницьку політичну боротьбу – не втручатись в право на його реалізацію, але і покладають на неї позитивний обов'язок у забезпеченні права кожному на реалізацію цього права. Вказано, що потрібно зважати на важливе місце нових інформаційних технологій у сприянні здійсненню права на ненасильницьку політичну боротьбу, а також наголошено на важливості для держави заохочувати і полегшувати доступ до мережі Інтернет та міжнародного співробітництва, спрямованого на розвиток засобів масової інформації та інформаційної інфраструктури.

Доведено, що ненасильницькі дії – найбільш прийнятний спосіб здійснення політичних перетворень. В умовах глобалізованого світу стає можливим швидко запозичення нового досвіду ненасильницьких дій від однієї країни до іншої.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Полухіна А. В. Дослідження ненасильницьких дій у сучасній вітчизняній політичній думці / А. В. Полухіна // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса, 2013. – Вип. 49. – С. 169 – 174.
2. Полухіна А. В. Міжнародні та вітчизняні правові стандарти захисту права на мирні зібрання / А. В. Полухіна // Освіта регіону. – 2013. – № 4. – С. 75 – 81.
3. Полухіна А. В. Критерії типологізації ненасильницьких дій / А. В. Полухіна // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса, 2013. – Вип. 50. – С. 220 – 226.
4. Полухина А. В. Некоторые теоретические аспекты применения ненасильственных действий в политической деятельности / А. В. Полухина // Научный вестник МГИИТ. – 2013. – 1 (21). – С. 67 – 72.
5. Полухіна А. В. Формування глобального громадянського суспільства як каталізатор ненасильницької боротьби / А. В. Полухіна // Науковий вісник ОНЕУ. – 2013. – № 25 (204). – С. 122 – 129.
6. Полухіна А. В. Дискурсивний простір поняття «ненасильницька політична боротьба» / А. В. Полухіна // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса, 2014. – Вип. 51. – С. 248 – 254.
7. Полухина А. В. К проблеме региональной специфики ненасильственных действий / А. В. Полухина // Федерализм и регионализм: приоритеты XXI века : материалы IV международной научно-практической конференции. – Владикавказ, 2013. – С. 234 – 251.
8. Полухіна А. В. Практика реалізації громадянської непокори на прикладі сатьяграха (М. Ганді) / А. В. Полухіна // Правова система

держави: проблеми формування та перспективи розвитку» (10 грудня 2010 р., м. Одеса) : матер. 3-ої всеукр. наук. курсантсько-студентська конференція. – Одеса, 2010 – С. 114 – 117.

9. Полухіна А. В. Методи ненасильницької діяльності урядів відносно міжнародних організацій / А. В. Полухіна // Правова держава в дослідженнях правників-початківців : матер. 14 звіт. конф. (20 травня 2011 року, м. Одеса). – О. : НУ «ОЮА», 2011. – С. 342 – 344.

10. Полухіна А. В. Ненасильницькі дії як фактор реалізації політичного лідерства / А. В. Полухіна // Лідерство в державному управлінні : збірник доповідей щорічних Рішельєвських академічних читань (21 – 23 вересня 2011 р., м. Одеса). – Одеса, 2012. – С. 211 – 213.

11. Полухіна А. В. Ненасильницький спротив неправомірним діям держави : політико-правовий аналіз / А. В. Полухіна // Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права : матеріали міжнародної наукової конференції (30 листопада 2012 р., м. Одеса). – Одеса, 2012. – Т. 1. – С. 260 – 262.

12. Полухіна А. В. Ненасильство як спосіб вдосконалення глобального громадянського суспільства (на прикладі міжнародних неурядових організацій) / А. В. Полухіна // Актуальні проблеми європейської інтеграції : зб. наук. пр. – Одеса : Фенікс, 2012. – Вип. 9. – С. 67 – 70.

13. Полухіна А. В. Відмова від політичного співробітництва як форма співробітництва держави та громадянського суспільства / А. В. Полухіна // Правове життя сучасної України : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Одеса, 2013. – С. 233 – 235.

14. Полухіна А. В. Динаміка застосування ненасильницьких дій під час транзитивних процесів / А. В. Полухіна // Политико-социологические основы становления демократического, социального и правового государства : материалы Международной научно-практической конференции (27-28 сентября 2013 г., г. Харьков). – Х., 2013. – 148 с. – С. 91 – 93.

15. Полухина А. В. Характеристика динамики применения ненасильственных действий в послевоенный период: региональный аспект / А. В. Полухина // Социально-экономическое развитие общества будущего: тенденции, точки роста, эффективные решения : сб. матер. междунар. научн.-практ. конф. : в 3-х т. – Алматы : Центр оперативной печати КазАТиСО, 2014. – Т. 3. – С. 465 – 472.

16. Полухіна А. В. Проблеми визначення поняття «ненасильницька політична боротьба» / А. В. Полухіна // Правове життя сучасної України : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (16 – 17 травня 2014 р., м. Одеса) : у 2-х т. – Одеса, 2014. – Т. 2. – С. 213 – 215.

АНОТАЦІЯ

Полухіна А. В. Ненасильницькі політичні дії в умовах глобального розвитку. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2014.

У дисертації здійснено комплексне дослідження ненасильницьких дій в політичних процесах сучасного глобалізованого світу.

Проаналізовано генезу ідеї ненасильства в зарубіжній та українській суспільно-політичній думці та досліджено основні теорії ненасильницьких дій в політичній діяльності. Визначено базові поняттєві конструкти дослідження ненасильницьких дій та систематизовано типологізацію методів та форм ненасильницьких дій.

Проаналізовано світовий досвід та практику застосування ненасильницьких дій, визначено, що використання ненасильницьких дій є ефективною політичною технологією, що впливає на демократизацію суспільства, сприяє вирішенню політичних конфліктів різного рівня.

З'ясовано перспективи застосування ненасильницьких дій під час суспільних трансформацій в умовах глобалізації, доведено, що дедалі більше у світовій практиці ненасильницькі дії визнаються найбільш прийнятним засобом здійснення політичних перетворень. Постійні зв'язки між країнами у глобалізованому світі роблять можливим швидке запозичення нових практик ненасильницьких дій від однієї країни до іншої.

Ключові слова: ненасильство, ненасильницька політична боротьба, методи ненасильницької боротьби, громадянське суспільство, міжнародно-політичний вплив, глобальний розвиток, глобальна демократизація.

АННОТАЦИЯ

Полухина А. В. Ненасильственные политические действия в условиях глобального развития. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.04 – политические проблемы международных систем и глобального развития. – Национальный университет «Одесская юридическая академия», Одесса, 2014.

В диссертации осуществлено комплексное исследование ненасильственных действий в политических процессах современного глобализирующегося мира.

Проанализированы генеза идеи ненасилия в зарубежной и украинской общественно-политической мысли и исследованы основные теории ненасильственных действий в политической деятельности. Определены базовые понятийные конструкции исследования ненасильственных действий и систематизированы типологизация методов и форм ненасильственных действий.

Проанализирован мировой опыт и практика применения ненасильственных действий, определено, что использование ненасильственных действий является эффективной политической технологией, что влияет на демократизацию общества, способствует решению политических конфликтов разного уровня.

Выявлено перспективы применения ненасильственных действий при общественных трансформациях в условиях глобализации, доказано, что все больше в мировой практике ненасильственные действия признаются наиболее приемлемым средством осуществления политических преобразований. Постоянные связи между странами в глобализирующемся мире делают возможным заимствование новых практик ненасильственных действий от одной страны к другой.

Ключевые слова: ненасилие, ненасильственная политическая борьба, методы ненасильственной борьбы, гражданское общество, международно-политическое влияние, глобальное развитие, глобальная демократизация.

SUMMARY

Polukhina A. V. Nonviolent political actions in conditions of the global development. – Manuscript.

Dissertation for the degree of Master of Political Sciences, specialty 23.00.04 – political problems of international systems and global development. – National University «Odessa Law Academy», Odessa, 2014.

The dissertation is a complex research of nonviolent action in the political processes of the modern globalized world.

The genesis of the idea of nonviolence in foreign and Ukrainian social and political theory is analyzed and the basic theory of nonviolent action in politics is studied. The basic conceptual constructs for nonviolent action research is defined and the typology of methods and forms of nonviolent action is systematized. The objective and subjective stipulations for application of nonviolent action are characterized. It is proved that nonviolent political struggle often is resulted with instability of the legal and political systems, which in conditions of strong adversity often requires a response to the violence.

The main features of nonviolent struggle is defined: this struggle can not be passive; there are cases where negotiation and mediation are effective tools

for conflict resolution, but the basic human rights remain violated (nonviolent struggle is not always safe, despite the fact that, as a rule, it leads to a decrease in the number of victims, in comparison to a violent struggle); the presence of various forms and methods of nonviolent actions; the effectiveness of nonviolent struggle depends on the participants and their moods (it is successful in cases of preservation of respect for all parties).

It is substantiated that at the present stage of development, as well as historically, nonviolent struggle is often accompanied by the use of violence. However, violence is used as a reaction in response to a violence and harassment used by authorities. The examples of this are the «Arab Spring», revolution in Kyrgyzstan, Euromaidan in Ukraine. It is proved that the intense level of dehumanization causes the brighter presence of violence in nonviolent resistance.

The research is based on the use of system and descriptive approaches, historical and comparative analysis, with special emphasis on case-study method, which was used in the analysis of practice of nonviolent struggle in the world and Ukraine; methods of simulation modeling (cognitively-cartographic method, synergy-cartographic method, methods for modeling of political processes through databases and databanks, etc.) and others.

It is determined that different methods are characterized by different quantity of their use. This is primarily stipulated by several factors: discrepancies in the age and social status of people who participated in the events of revolutions; diversity of historical traditions of social and political struggle in the countries that may serve as a specific example.

The classification of methods of nonviolent struggle is clarified and determined that the methods proposed by J. Sharpe should be subdivided on the basis of policy coherence on: the political and non-political methods of persuasion. Also determined that all the other methods of nonviolent struggle indirectly affect the social and political transformations that occur during nonviolent political action, therefore it is proposed to divide the listed methods into conventional and confrontational.

It was found that the formation of a global civil society is influenced by such phenomena as regionalization of the modern world and glocalization. Due to the trend of glocalization softens the aggressive impact of globalization on the one hand, and the interests and wishes for preservation of national identity and the identity of each country are taken into account on the other hand.

The analysis of the legal provision of the right to nonviolent struggle has shown that it has a three-tier structure: international, regional and national acts. Analysis of national practice of nonviolence allowed to identify the main problems and prospects of domestic political and legal regulation of political rights to nonviolent struggle. It is found that despite the progressive provisions

of Article 39 of the Constitution of Ukraine, the practice of freedom of assembly in Ukraine is unsatisfactory.

Analysis of international experience and practice of nonviolent action determined that the use of nonviolent action is effective political technology that affects the democratization of society, contributes the solution of political conflicts at various levels.

The prospects of nonviolent actions during social transformation in the context of globalization are found out, and it is proved that nonviolent actions are increasingly being recognized by world practice as the most appropriate mean of political change. The permanent connections between countries in a globalized world make possible fast adoption of new practices of nonviolent action from one country to another.

Keywords: nonviolence, nonviolent political struggle, the methods of nonviolent struggle, civil society, international political influence, global development, global democratization.